

HAUSNARTU, EUSKAL SOZIOLINGUISTIKA SARIAK

>>>

3

EMAKUMEA ETA EUSKAL IRAKASKUNTZA

Eunate Irazabal Olarreta

Irakaslea - Gasteizko Irakasle Eskola (EHU)

Helbide elektronikoa: eunateio@yahoo.es

1. SARRERA

Hizkuntzaren ikerketari loturiko beste jakintza arlo batzuek ez bezala, Hizkuntza Antropologiak arreta berezia jartzen du hizkuntzaren erabiltzaileengan. Hizkuntzak erabiltzaileei lotuta daude, eta hizkuntza baten errealitatea ulertzeko, erabiltzaileen izaera, ohiturak, ikuskera, bizimodu eta, orokorrean, horien unibertsoa aztertu behar da. Esate baterako, botere-guneetatik kanpo dauden edota praktika jakinei loturik dauden komunitateen jokaerei erreparatzeak garrantzi handia izan dezake hizkuntzaren ikerketa eta garapenean.

Ikuspuntu horretatik abiatuz, *Emakumeak eta Euskal irakaskuntza* lan honetan, euskal gizartean emakumea eta irakaskuntzaren artean dagoen harremana erakusten ahaleginduko naiz. Hain zuzen ere, hizkuntza gauzatu deneko esparru bat, irakaskuntzarena, genero ikuspegitik aztertzen saiatuko naiz. Eta esparru jakin horri dagokionez, emakumeen izaera eta jokaerak deskribatuko ditut.

Horretarako, lehenengo eta behin emakumeak Euskal Herrian tradiziozko gizartean bete duen rola azalduko dut, ondoren, euskal irakaskuntza formalaren hastapenetara joko dut eta horretan emakumeek egin-

dako lana erakutsiko dut. Azken atalean, berriz, gaur egunean emakumeak irakaskuntza arloan daukan leku nabarmena erakusten saiatuko naiz hainbat datu emanez.

Euskal irakaskuntza zeri deitu diodan argitze aldera, euskaraz burutzen den jakintza arlo desberdinen irakaskuntzari ez ezik, euskara bera irakasteko eta euskal kultura transmititzeko egiten den irakaskuntzari erreferentzia egiten diola esan nahiko nuke.

Termino hori egokia iruditu zait, Euskal Herrian XX. mendearen hasieratik eraikiz joan den hezkuntza proiektu berezituari izena emateko. Izan ere, hezkuntza proiektu horren barruan euskararen formalizazio edo normalizazio urratsak eman direnez, euskara hizkuntzalaritza arlotik aztertu eta irakasteak ere garrantzi handia izan du. Eta bestetik, euskal irakaskuntzaren bidez kultura eta hizkuntza propioaren transmisioa burutu da.

Argipen hori eginda, ekin diezaiogun bada, euskal irakaskuntza eta emakumearen arteko harremana aztertzeari.

2. EUSKAL EMAKUMEA, BASERRIA ETA HIZKUNTZAREN TRANSMISIOA

Euskararen transmisioan emakumeak egin duen ekarpena handia izan da mendeetan zehar. Izan ere, euskarak gaur egun baino egoera oparagoak bizi izan baditu ere, inguruko hizkuntzen, gaztelera eta frantsesaren aldean beti izan da hizkuntza gutxitua. Ahoz transmititu dena eta idatzizkoan ia lekurik izan ez duena. Beraz, prestigio edo botere guneetatik kanpo egon izan da beti. Eta horrek zaildu egiten du hizkuntza baten biziraupena. Baina, euskara gaur egunera iritsi da eta iraun badu, baserrietan, emakumeek egindako etenik gabeko transmisioari esker izan da.

Tradiziozko euskal gizartean, emakumeak etxearen eta etxearen ardura zeukan. Beraz, egunerokoan baserria zen haren espazioa. Eta berea zen umea hazi eta hezitzeko ardura. Haren inguruan ibiltzen ziren, amak, amamak, edota izebek umeari jaten ematen zioten, berarekin jolasten zuten, oinez ibiltzen irakasten zioten eta zelan ez, berba egiten ere bai.

Umeei berba egiten irakasteko emakumeek hainbat bide erabiltzen zituzten. Barandiaranen hitzak¹ aintzat hartuz, umeari asko hitz egiten zioten. Eta hitzak behin eta berriz errepikatzen zizkioten, hurbileko esperientziekin loturiko hitzak irakasten zizkioten, gauzak eta hitzen arteko harremana erakutsiz edota kantuak erabiliz.

Hortaz, euskararen irakaskuntzarako teoria eta metodologia oso bat zen baserrietan emakumeen eskutik garatzen zena. Eta ez da harriztekoa euskal irakaskuntza formalaren hastapenak etxeetan eta emakumeen eskutik etortzea, ondoren datorren atalean ikusiko dugun moduan.

Euskararen transmisioan emakumeak egin duen ekarpena handia izan da mendeetan zehar. Izan ere, euskarak gaur egun baino egoera oparagoak bizi izan baditu ere, inguruko hizkuntzen, gaztelera eta frantsesaren aldean beti izan da hizkuntza gutxitua. Ahoz transmititu dena eta idatzizkoan ia lekurik izan ez duena.

XX. mende hasieran euskal eskolaren aldeko lehen bultzadak egin ziren. Eta emakumeak izan ziren, batez ere, proiektu horietan buru-belarri aritu zirenak.

3. EUSKAL EMAKUMEA, ESKOLA ETA HIZKUNTZAREN BERRESKURAPENA

Arestian aipatu bezala, gure hizkuntza gutxituak baserrietan emakumeek egindako transmisio lanari esker biziraun zuen. Baserritik haratagoko mundua, gehien bat gizonezkoena zen. Eta areago, prestigio edo gizarte maila altuko mundua, gazteleraz eta frantsesez zen.

Hizkuntza idatzia (idazlan gutxi batzuk, salbu) eta irakaskuntza, gazteleraz eta frantsesez baino ez zen existitzen Euskal Herrian. Gainera, eskolan itzelezko zigorrak izaten zituzten euskaraz berba egiteagatik, zigor kasuetan ezagunena “eraztunarena”² izaten zelarik. Hezkuntza arrotza zen jaun eta jabe euskal eremuan, eta horrek, dudarik gabe, hizkuntzaren etengabeko galerarekin zerikusia izan zuen.

Horretaz oharturik, XX. mende hasieran euskal eskolaren aldeko lehen bultzadak egin ziren. Eta emakumeak izan ziren, batez ere, proiektu horietan buru-belarri aritu zirenak. Ondorengo ataletan ikusiko dugun bezala.

Baina, zein zen emakumeek jokatzeko zuten papera euskal irakaskuntzaren hastapen horietan? Galdera horri erantzunez, bi epealdi bereiztu ditut. Izan ere, bietan ardatza emakumea izan arren, jarrera eta jokaera ezberdinak ageri dira. Hastapenetan emakumeak etxe-eskoletan arituko dira eta euren ekinbidea euskal hizkuntza eta kultura mantentzeko begirakoa izango da. Euren eginbearra familia barruan zuten antzekoa izango zen. Bigarreanean, berriz, andereñoak irakaskuntza euskaldunaren ardatz moduan ageri zaizkigu, mundu modernoan eskola eredu berri eta zabalaren motor bezala. Eta horrekin batera, hizkuntzaren normalizatzeko eta berreskurapenerako eragile nagusi bezala.

3.1 Emakumea hizkuntzaren eta tradizioaren mantentzaile

Euskal irakaskuntzaren hastapenetan, lehenago esan bezala, emakumearen lana handia izan arren, ez zen horren agerikoa. Tradizioz emakumeari eginbehar eta esparru murriztuak atxikitzen zitzaizkion. Bere eginbearra familia eremuan kokatzen zen. Eta nazionalismoaren joera berrietan emakumeek ume eta gazteak euskaldun giroan hezitzeko ardura izan arren, nazionalismoaren familia handian kokatu behar ziren eginbeharrok.

Esate baterako, heziketa ez formalean, poxpolin eta dantzari taldeak, antzerki-taldeak, euskal kulturaren inguruko lehiaketak sortu eta antolatu zituzten. Eta heziketa formalari dagokionez, eurek izan ziren lehenengo etxe-eskoletako arduradunak.

Badirudi eskolak emakumei eremu publikoan aritzeko aukera eman ziela, baina honek ez zeukan emakumeen askapenarekin zerikusirik. Izan ere, etxe-eskoletan-eta zebiltzan andereñoen ezaugarriak honakoak ziren: “irakaskuntzari zeharo dedikatutakoak, sinesmen erlijioso handikoak, serioak baina era berean gozoak, kanpoko ohiturak errefusa-

tzen zituztenak, eta eredugarriak izan behar zutenak”³. Beraz, ezaugarriok irakurrita zera ondoriozta dezakegu, emakume hauek tradizioaren agindupean, isil-isilean, euskal irakaskuntzaren aldeko inurri lana egiten jardun zutela.

Baina, azter ditzagun hurrengo ataletan inurri lan horren nondik norakoak.

3.1.1 Gerraurrea

XX. Mende hasieran eskola hizkuntza eta hezkuntza arrotzak txertatzeko tresna zelako kezka nabaria zen euskal komunitatean. Izan ere, aurreko mendean 1857. urtean, hain zuzen ere, estatu espainiarrean Moyano legea ezartzeak, lehenago eskolek zeukaten autonomia ezabatu zuen. Lege honen bidez, estatu espainolak, estatu frantziarrean zegoen ereduari jarraituz, hezkuntza sistemaren zentralismoa eta homogenizazioa bilatu zituen. Irakasleriaren izendapena, esaterako, estatuaren esku geratzen zen. Baita eskolen kopurua, irakatsi beharreko gaiak, gaztelaniaren inposaketa... Beraz, lege honek Euskal Herriko eskoletan hizkuntza eta kultura arrotzak inposatzea ahalbideratu zuen.

Baina, estatuen aldetik zetorren zentralismorako joerak bazuen erantzunik euskaldunen aldetik. XIX. mendearen bukaera, eta XX. mendearen hasiera horretan euskal pizkundetzat hartu den garaian, hainbat ekimen aurki baititzakegu euskal kultura eta hizkuntza errebindikatu eta bultzatzeko: aldizkarigintzan, literaturan, kultur zabalkunderako kanpainetan...

Pizkunde garai horrek XX. mendeko lehenengo hiru hamarkadetan ezagutu zuen loraldia. Eta Aldundietan zeuden indar nazionalistek ere bultzatu zuten, euskararen aldeko hainbat neurri harturik. Hala nola, hezkuntza arloari dagokionez, institutueta eta eskoletan euskarazko katedrak sortzea bultzatu zen. Edota Gipuzkoako “Junta de Instrucción Primaria” zeritzonak Gipuzkoako eskoletan irakurketan lehenengo hizkuntza euskara izan zedin agindu zuen. Eta Junta honek eginkizun honetarako propio argitaratu zuen *Iracurtzaren asierac* izeneko testu liburua⁴. Neurri hauek bere txikitasunean badute garrantzirik, eskolan euskara txertatzeko lehenengo ahaleginak izan baitziren.

3.1.1.1 Euskal irakaskuntzaren lehen formulatzeak

Hezkuntza arloan euskara eta euskal kultura sartzeko ahaleginak hainbat izan ziren. Eta testuinguru horretan kokatzen da 1918an Oñatin burutu zen Eusko Ikaskuntzaren lehenengo batzarra.

Batzar horretan hainbat ekarpen eta proposamen egin ziren hezkuntza sistemari dagokionez. Esate baterako, ikasleek ama hizkuntzaz ikasteko zuten eskubidea eta beharra azpimarratu ziren. Arazoa banakoan eskubideetan eta elebitasunean oinarritutako arrazoi psikopedagogikoe-tan argudiatuta geratu zen.

Badirudi eskolak emakumeei eremu publikoan aritzeko aukera eman ziela, baina honek ez zeukan emakumeen askapenarekin zerikusirik. Izan ere, etxe-eskoletan-eta zebiltzan andereñoen ezaugarriak honakoak ziren: “irakaskuntzari zeharo dedikatutakoak, sinesmen erlijioso handikoak, serioak baina era berean gozoak, kanpoko ohiturak errefusatzeko zituztenak, eta eredugarriak izan behar zutenak”.

1930ean errepublikaren etorrerarekin euskal eskola nazionalerako proiektua hezur-mamitzen hasi zen, horretarako baldintzak sortu baitziren.

Gerraurreko euskal irakaskuntzaren lehen saiakerak aztertuta, euskal irakaskuntzaren hastapenetan ageri zaizkigun pentsalari edo ideologoaren izenak gizonetzkoenak dira. Baina, historiari erreparatuz gero, kontura gaitzake saiakera horietan emakumeak izan zirela benetako arduradunak, bai, hezkuntza informalean, bai, formalean.

Baina, proposamen horrek berehala izan zuen estatuaren aldetiko erantzuna. Eta erantzun hori argudio hauen guztiz kontrakoa izan zen. Izan ere, estatuak bere egitura politiko eta administratiboan kohesioa zuen helburu eta horretarako hezkuntza sistema gaztelera eta espainiar kultura sartzeko gakoa izan zitekeen.

Hala ere, euskaldunen artean kezka hor zirauek eta hainbat eskola saiakera egon ziren. Batzuk, eskola sistema ofizialaren bidetik eginikoak: Auzo eskolak eta Nekazal eskolak. Besteak, sistema ofizialetik kanpo egindakoak: Euskal ikastetxeak, Euskal eskolak eta Ikastolak. Lehenengo dagokienez, esan behar da, lehenengo momentotik euskararen kontrako indar politikoen helburu bilakatu zirela eta bizialdi zaila eta laburra izan zutela. Sistema ofizialetik kanpo zeudenen artean, berriz, heterogeneotasun handia nabari zen eta horiek ere ez zuten askorik iraun.

Baina, 1930ean errepublikaren etorrerarekin euskal eskola nazionalerako proiektua hezur-mamitzen hasi zen, horretarako baldintzak sortu baitziren.

Esaterako, Kataluniako Elebitasun Dekretuak (1931/04/29) Euskal Herri osoan autonomia eta elebitasunaren aldeko kanpainak egitea bultzatu zuen.

Eusko Ikaskuntzak "Elebitasunaren kongresua" burutu zuen eta bertara 600 bat maisu eta maistra hurbildu ziren. Elebitasuna martxan jartzeko deialdiak udaletxeetara igorri ziren eta horren bidez euskal eskola gehiago antolatu ziren: Errenteria, Plazentzia, Arrasate, Iruña, Lizarra, Elizondo, Gasteiz...

Baina, aurreko esperientziak eta hauek kontuan harturik euskal irakaskuntzaren lehen haziok bi ezaugarri ideologiko zituzten. Bata aber-tzaletasuna (euskal kultura eta hizkuntza) eta bestea, erlijiotasuna.

Eta 1931n Errepublikak indarrean jarri zuen konstituzioaren 25. artikularekin Elizaren erakundeei irakaskuntza eskubidea kendu zitzaion.

Euskal Herrian Elizak zeukan jarrera eta irudia estatuan baino herri-koiagoa-edo zen. Izan ere, Euskal Herrian sinesmen erlijioso handia izateaz gain, Elizak Lizarrako estatutuari⁵ laguntza eman zion. Beraz, Errepublikak lege hori indarrean jartzeak Euskal Herrian erreakzio ugari ekarri zuen.

Eta testuinguru horretan, laizismoari erantzuteko beharrez-edo sistema ofizialetik kanpo legokeen euskal eskola nazionalaren (Euzko Ikastola Batza) proiektua eraikitzen hasi ziren.

Proiektu horren ideologoak Elias Gallastegi⁶ eta bere lagunmina Jose de Villalonga izan ziren. Eta antolatzaileak Euzko Gaztedia eta Emakume Abertzale Batza.

Esperientzia horrek lau urte baino ez zuen iraun 1932tik 1936ra, baina, ekarpen pedagogiko eta eskola nazional baten eraketa eredu moduan, balio handikoa izan zen. Alde batetik, gerra bitartean euskal kolonietan eredu hau jarraitzen baitzen eta, bestetik, gerrosteko ikastolen mugimenduaren egituraketan eredu honekiko antzekotasunak ageri baitira.

Ikasle kopuruari dagokionez, berriz, esanguratsuak dira honako datuok: 802 ikasle 9 eskolatan banatuta eta horretaz gain, 20 irakasle formatu zituzten proiektua aurrera ateratzeko.

3.1.1.2 Emakume Abertzale Batza eta euskal irakaskuntza

Gerraurreko euskal irakaskuntzaren lehen saiakerak aztertuta, euskal irakaskuntzaren hastapenetan ageri zaizkigun pentsalari edo ideologoen izenak gizonaenak dira. Baina, historiari erreparatuz gero, kontura gaitzeko saiakera horietan emakumeak izan zirela benetako ardura-dunak, bai, hezkuntza informalean, bai, formalean.

Hala ere, ezin ahaztu, nazionalismo tradizionalak emakumearen papera non kokatzen zuen. Izan ere, Emakumearen funtzioak garrantzitsuak ziren nazionalismoaren ikuspegitik. Baina, hierarkia baten barruan eta partaidetza edo ekinbide politiko eta publikoetatik kanpo. Ongiegitari edo benefizientziari loturiko lanetan soilik aritu zitezkeen.

20. hamarkadatik aurrera, baina, Emakume Abertzale Batzaren sorrerarekin aldaketa batzuk etorri ziren emakumeen esparrua apur bat zabaldu zelarik eta esparru pribatutik publikorako lehen urratsa eman zutelarik.

Baina jo dezagun Emakume Abertzale Batza mugimenduaren nondik norakoak azaltzera. Emakume Abertzale Batza 1922ko apirilean sortu zen Euzko Alderdi Jeltzalearen barruko emakumeen elkarte moduan. Elkarte honek aldi bitan garatu zuen bere lana: 1922tik 1923ko irailera, Primo de Rivera-ren diktadurara arte, debekatua izan baitzen eta diktadura desagertu zenetik, errepublika garaian 1931tik 1936ko gerratera arte⁷.

Elkarte honen eragilea Elias Gallastegi izan zen, Euzko Gaztediko lehendakaria eta Euzko Ikastola Batzaren ideologoa. Honek Irlandako *Sinn Féin* mugimenduko *Cumann nan Ban* emakumeen erakundea hartu zuen eredutzat.

Emakume abertzaleek EABren bitartez zuten asmoa, gizonaen abertzaleek politika-arloan egiten zuten lana osatzea zen. Bere manifestuan hiru helburu aipatzen ziren, euskal nazionalismoaren esana zabaltzea (agitazioa eta propaganda lanak) ongiegite edo benefizientzia lanak egitea eta kultur mailako ekintzak burutzea.

EABren lehenengo aldia Primo de Riveraren diktadurak eten zue-
nez, bigarren aldia, errepublika garaian (1931-1936), izan zen, batez ere, erakundearen sendotze eta hazkunde aldia.

Policarpo de Larrañagak ematen dituen datuen arabera Hego Euskal Herrian 28.500 emakume bazkide egon ziren (Bizkaian 15.000, Gipuzkoan 10.000, Araban 1.500 eta Nafarroan 2.000).

Eta hezkuntzari lotutako datuei dagokionez, honako hauek ematen ditu: Euzko Ikastola Batza, Emakume Abertzale Batzak eta Euzko Gaztedik antolatutako Ikastoletako maistra guztiak (35) EABko afiliatuak ziren. Auzo-eskoletan eta bestelako eskoletan lan egiten zuten hainbat maistra ere EABko partaideak ziren (200etik 150 baino gehiago auzo-

Elbira Zipritiaz gain, beste emakume batzuk ere hasi ziren modu horretan eskolak ematen. Elbiraren atzean, beraz, badirudi emakume sare antolatua zegoela. Donostian 7 bat etxe-eskola zeuden, denak emakumeek gidatuak eta gehienak Elbiraren ereduari jarraitzen ziotenak.

*Jenero ikuspuntutik ere
interesgarria da ikustea
nola emakumeek gerra
ondorengo egoera
gogorrari aurre egin
zioten eta proiektu honi
haize eman. Hori bai, lan
itzela eginez eta ia
dedikazio osoz. Euren
buruak etengabe
formatuz, materialak
sortuz, eskolaz kanpoko
ekintzak antolatuz,
hurrengo belaunaldietako
andereñoi ere transmisio
lana eginez...*

eskoletan; zehaztu gabeko kopuruan udal eskoletan). Eta Donostia eta Tolosako Euskal Ikastetxeetan aritu zirenak denak ziren emakumezkoak. Guztira 500 maistra eta 25.000 umeren gaineko eragina.⁸

Hezkuntza ez formalari dagokionez ere emakumezkoak izan ziren ume eta gazteei zuzenduriko hamaika ekimenen motorra eta antolakuntzaren arduradunak: euskal dantzak, antzerkia, musika, ibilaldiak, festak...

Horretaz aparte Emakumearen Formazioaren arduradunak izan ziren: maistrak eta erizainak formatzeko eskolak, heziketa orokorreko saiok (erlijioa, nazionalismoa, propaganda, euskal historia, euskara, folklorea...) sukaldaritza, jorsketa, neskameentzako klase ezberdinak burutu zituztenak.

Beraz, gerraurreko euskal irakaskuntzaren lehen oinarriak jartzen, eta honekin batera euskararen eta euskal kulturaren zabalkundean lan handia egin zuten Emakume Abertzale Batzako emakumeek. Oinarri horiek gerrosteko etxe-eskolen eraketan, Elbira Zipitriaren eredian, funtsezkoak izan ziren. Izan ere, gerraurrean sortutako emakume sareak gerrostean aurretik egindako lana ez etetea eta euskal irakaskuntzarekin klandestinoki jarraitzea ahalbideratu zuen.

3.1.2 Gerraostea

Atal honetan 1939tik 1960rako tartea, gutxi gorabehera, hartu dugu aintzat. Izan ere, bitarte honetan diktaturapeko egoera latzean, gerraurreko euskal irakaskuntzaren ezaugarri batzuk aurki ditzakegu.

Genero ikuspegitik ere, euskal irakaskuntzari ekin zioten andereñoak eta, oro har, emakume abertzaleak gerraurreko parametroetan mugitzen zirela ikus dezakegu. Hau da, eremu publikoan egiten zuten euren hezkuntza lana, baina, familian betetzen zuten ama funtzioaren luzapena baino ez zen lan hori. Hain zuzen ere, Familia Nazionalistaren hezkuntza funtzioaren kargu egiten ziren. Baina, hori guztia argitzeko, jo dezagun, sasoi horretako egoeraren zertzelada batzuk ematera.

Gerra zibilaren (1936-1939) ondoren, Francoren diktaturapean, gerraurrean euskararen gainean egindako lan guztia ezabatu zen. Euskal kutsua zeukan oro jazarria eta zigortua izan zen. Legez eta indarrez euskararen erabilpena eremu murrizetara kondentua izan zen.

Gerraurrean eskoletan maisu eta maistra aritutako euskaldun gehienei titulazioa kendu zitzaizen eta eskoletatik bota zituzten, "rojos-separatistas" etiketapean. Ezin ahaztu horien artean EABko emakume ugari zegoela. Beraz, esan gabe doa, eskolan ere euskararen erabilpena zigortu egin zela. Eskola akulturalizaziorako tresna eraginkorrena bilakatu zutelarik.

1945ean "Ley de Educación Primaria" delakoarekin erregimen frankistak hezkuntza sistemaren ildoak zehaztu zuen. Espainiaren gorespena ("una, grande y libre") bultzatzen zuen hezkuntza sistema eratuko zen. Erlijio katolikoaren eskutik zetorrena. Pedagogiaren aldetik, atzerapauso nabarmenak izango zituen: maisuaren autoritarismoa, testu-liburuan

oinarritutako metodologia, dena buruz ikastekoa eta indibidualista, eskolan ikaskideen artean elkarlanerako zirrikiturik uzten ez zuena...

Horretaz aparte, hezkuntza sistemak langile kualifikatuak sortu beharrean, lan merkatuaren beharrei baino ez zion erantzungo. Eskola oinarritzko ezagutzak lortzeko eta jarraian lan munduan sartzeko tresna baino ez zen izango.

Oro har, ezaugarri hauek irakurrita gutxi gorabeherako ideia bat egin dezakegu Francoren gerraostean hezkuntza sistema nolakoa zen jakiteko. Urte hauetan Francoren erregimenaren menpean ez zegoen inolako zirrikiturik euskara eta euskal kulturarentzat, zapalkuntza eta desagerrarazteko kondena baino ez.

Testuinguru horretan, EABko kide izan zen Elbira Zipitriak erregimenaren horman zirrikitu txiki bat zabaldu zuen eta euskal irakaskuntzari ahal izan zuen moduan jarraipena eman zion.

3.1.2.1 Elbira Zipitria eta Donostiako etxe-eskolak

Elbira Zipitria 1906an jaio zen Zumaian eta oso gaztea zela Donostia-ra joan zen bizitzera. Bertan egin zituen ikasketak Maisutza Eskolan eta 1926an "Maestra de Primera Enseñanza" agiria eskuratu eta Donostiako Muñoaren Euskal Ikastetxean hasi zen eskolak ematen.

Bere gazte denboran, abertzaletasunaren eta euskal pizkundearen garai oparora bizi izan zuen. Eta badirudi bera mugimendu horretan erabat murgildurik egon zela. Izan ere, EABko kidea izan zen eta baita "Euskaltzaleak"⁹ erakundekoa ere. Era berean, gerraurreko Muñoaren Euskal ikastetxean irakasle izanik euskal irakaskuntzaren proiektuen berri zuzena zuela pentsa daiteke.

Gerra zibila hasi zenean erbestera joan behar izan zuen. Baina, erbestean ere eskolak ematen eta bestelako ekimenetan jarraitu zuen.

Beraz, esan dezakegu gerraurreko emakumeen mugimenduak sustatutako euskal hizkuntza eta kulturaren aldeko eragileen ezaugarriak bilitzen zituen militante sutsu eta kualifikatua izan zela.

Erbestetik itzuli zenean 1942tik 1946ra Donostiako hurbileko familia batzuen seme-alabei euren etxeetan eskolak ematen aritu zen.

1946an bere eskola zabaldu zuen Donostian Fermin Calbeton kalean. Izan ere, 1945eko "Ley de Educación Primaria" delakoak zirrikitu bat uzten zuen, eskola modu hori ahalbideratuko zuena. Lege horren arabera, tituludun maisu-maistrek 9 urtera arteko umei eskolak eman ziezazkiekeen. Bete beharreko baldintza bakarra, erregimenaren idearioa jarraitzea zen. Jakina, ideario horretatik kanpo zegoen Elbira eta etxe-eskolen hezkuntza proiektua.

Esan behar da, egoera zaila zela kontuan hartuta, Elbiraren etxean ikasle asko aritu zirela. Hauek familia abertzaleetako umeak izaten ziren. Izan ere, Elbira oso ezaguna zen Donostialdeko familia abertzaleetan, hark gerraurretik egindako lana ere ezagutzen baitzuten.

1960tik aurrera, belaunaldi berriek generoaren eraikuntzan eta andereñoen irudian ezadostasunak agertu zituzten. European zeuden liberalismoak, sozialismoak eta feminismoak beste gizarte eredu bat eta generoaren formulaketa berri bat sortarazten ari ziren. Horrek guztiak izan zuen eragina andereñoen belaunaldi gazteetan.

Euskalduntasunak bizirauteko etxe-eskolekin ez zuen nahikoa, modernizatze dinamikan murgildu beharra zuen, hizkuntza eta kultura kontserbatze hutsetik berreskurapenera bideratu behar zen. Eta horretan ari ziren emakumeek, andereñoek, hartu zuten egokitze prozesu horren eragiletza.

Horretaz gain, ume hauen gurasoak euskara eta euskal kulturaren alde zerbait egiteko premiak motibatzen zituela pentsa daiteke. Bestela, ezingo litzateke ulertu umeak etorkizun garbirik gabeko eskola batera bidaltzeko hautua egitea.

Elbira Zipritiaz gain, beste emakume batzuk ere hasi ziren modu horretan eskolak ematen. Elbiraren atzean, beraz, badirudi emakume sare antolatua zegoela. Donostian 7 bat etxe-eskola zeuden, denak emakumeek gidatuak eta gehienak Elbiraren ereduari jarraitzen ziotenak.

Emakume hauek etxe-eskolez gain, ekimen ezberdinak antolatzeaz arduratzen ziren. Esaterako, ibilalditxoak, meriendak, euskarazko liturgiak eta helduentzako alfabetatze klaseak ematen zituzten.

Ez dago ziur esaterik Emakume Abertzale Batzak funtzionatzen segitzen zuen, baina, bai hainbat emakume Elbiraren ezagunak eta bere inguruan sare bat eratzen ari zirela eta askok EABekin zerikusia zutela. Sare hau ez zen mugimendu handia izan, baina, benetan garrantzitsua izan zen. Gerraurrean euskal irakaskuntzaren arloan egin ziren aurrerapenak jarraipena izan baitzuten.

Jenero ikuspuntutik ere interesgarria da ikustea nola emakumeek gerra ondorengo egoera gogorrari aurre egin zioten eta proiektu honi haitze eman. Hori bai, lan itzela eginez eta ia dedikazio osoz. Euren buruak etengabe formatuz, materialak sortuz, eskolaz kanpoko ekintzak antolatuz, hurrengo belaunaldietako andereñoek ere transmisio lana eginez...

3.2 Emakumea eta euskal irakaskuntza mundu berrian: ikastolen hastapenak

Elbiraren transmisio lanaren bidez, etxe-eskoletan andereño gazteak sartzten hasi ziren. Eta hauek aitzindari haren lana miresten bazuten ere, aldaketa batzuk egitea beharrezkoa zela eta esperientzia hori gehiago hedatu behar zela irizten zioten.

Era berean, euskal gizartean hainbat aldaketa gertatzen ari ziren. Esaterako, Estatu Espainolean "Plan de Estabilización y Plan de Desarrollo" ¹⁰ delakoekin aldaketa ekonomikoak gertatzen ari ziren. Eta Hego Euskal Herrira Espainiatik etorritako etorkin uholdearen eragina nabaritzen hasi zen. Horrek euskararen egoera zaildu egiten zuen eta gazteen artean, etsipena zen nagusi. Parametro horietan ulertu behar da ETAREN sorkuntza (1959) ere.

ETAREN sorkuntzarekin, nazionalismoaren barruan kontraesanak sortzen hasi ziren. PNVk ordezkatzen zuen komunitate nazionalistaren lehenengo bereizketa handia izan baitzen. Nazionalismo berria eta zaharra zeuden aurrez aurre.

Nazionalismo zaharrak kanpokotzat hartzen zituen baloreak eta ideiak, esaterako, emakumearen ingurukoak edota kultur arlokoak, nazionalismo berriak nazioaren birformulatze batean integraturik ulertzen zituen.

Hezkuntza ideologia mailan, nazionalismo tradizionalan zutabe ideologikoak erlijioa eta naziotasuna izanik, emakumeari zegokion hezkuntza funtzioen bidez hauek transmitzea. Emakumea edo kasu honetan andereñoak, ama funtzioaren luzapena egiten zuen etxe-eskoletan.

Baina, 1960tik aurrera, belaunaldi berriek generoaren eraikuntzan eta andereñoen irudian ezadostasunak agertu zituzten. Erlijioa ere, era bigunago batean azaltzen hasiko zen. Alde batetik, European zeuden liberalismoak, sozialismoak eta feminismoak beste gizarte eredu bat eta generoaren formulaketa berri bat sortarazten ari ziren. Eta gizartean sekularitzea eta erlijioaren bazterketa gertatzen ari ziren. Horrek guztiak izan zuen eragina andereñoen belaunaldi gazteetan.

Antolakuntza mailan, alde batetik, etxe-eskoletan antolakuntza neurtu eta kontrolatua ageri zaigu eta belaunaldi berriekin euskal eskola edo ikastoletan, aldiz, itxitasun edo kontrol hori ezabatu egin zen.

Hala nola, ikasleak aukeratzeko mekanismoak ere aldatu egin ziren. Etxe-eskoletan ari ziren ikasleak emakume-sareekin nolabaiteko lotura izaten zuten. Hau da, oso hurbilekoak izaten ziren, eta gehienetan ikaslearen artean ere senide lotura ageri zaigu. Ikastolak joera itxi hau baztertu eta zabaltasunean oinarritu ziren, emakume-sareen zirkuluak gaindituz, eta ikasle berriei aukera emanez.

Beste aldetik, herrietara zabaldu ziren ikastolak. Eta herriratzea “eskola normala” bezala egin zuten: egun osokoa, talde handikoa, agerikoa (ez ezkutukoa, herrietan ezinezkoa baitzen ezkutuan gordetzea) eta nahi zuen gurasoari eskainia.

Zabaltzeko joera hau beldurrez eta mesfidantzaz ikusten zuten Elbira eta nazionalismo tradizionalaren jarraitzaileak. Baina, euskalduntasunak bizirauteko etxe-eskolekin ez zuen nahikoa, modernizatze dinamikari murgildu beharra zuen, hizkuntza eta kultura kontserbatze hutsetik berreskurapenera bideratu behar zen. Eta horretan ari ziren emakumeek, andereñoek, hartu zuten egokitze prozesu horren eragiletza.

3.2.1 Ikastolak eta hizkuntzaren berreskurapena: 60.hamarkada

Euskal eskola edo Ikastolen mugimenduak izugarrizko hazkuntza izan zuen urte batetik bestera. 60. hamarkadan Euskal Herriko herri desberdinetara egindako hedatze lana fruituak ematen ari zen. Eta eskaera areagotuz zihonan.

Eskaera handi horri erantzuteko, baina, ez zegoen behar besteko irakasle formaturik, ikasmaterialek, egitura sendorik... Beraz, andereñoek behar horiek zelantza asetzeko, euren burua etengabe formatu behar izan zuten, ikastaro ezberdinak antolatuz, “Gordailu”¹¹ bezalako andereñoen sareak antolatuz, material berria sortuz...

Era berean, behar horiei erantzun behar izateak alfabetatze prozesua eta hizkuntzaren modernizatze prozesua ahalbideratu zituen. Ikastoletan

1968an Euskaltzaindiak Arantzazuko biltzarrean euskara batuaren aldeko hautua egin zuen. Eta ikastolek ere euskara batuaren alde egin zuten. Hezkuntza sistema nazionala eratu gura bazuten hizkuntzaren batasunak horretan berebiziko garrantzia zuen-eta. Beraz, ikastoletako andereñoak euskara batua ikasi eta erabiltzen hasi ziren.

*1969an etorri zitzairen
lehenengo legeztatu
beharra eta ordutik
aurrera poliki-poliki
instituzionalizatze bidera
hurbilduz joango ziren.
Instituzionalizatze bide
horretan, emakumeen
ardurak gutxituz joango
ziren eta gizonezkoek
hartuko zuten, batez ere,
ikastolen erabaki guneen
ardura.*

euskararen normalizazioa, gaurkotu beharra eta beste hizkuntzen mailan jarri beharra, premia bizia baitzen.

Esate baterako, lehenengo alfabetatze eta euskalduntze ikastaroak ikastoletako andereñoek jaso zituzten. Eta hauek eraturako alfabetatze sareen bultzadaz eta Rikardo Arregiren¹² inizatibaz urte batzuk beranduago Euskaltzaindiak “Alfabetatze Kanpaina” eratu zuen. Ekimen hauek izango ziren urte batzuetara Helduen Alfabetatze eta Euskalduntzerako AEK erakundearen sorrera bultzatuko zutenak¹³.

Bestalde, 1968an Euskaltzaindiak Arantzazuko biltzarrean euskara batuaren aldeko hautua egin zuen. Eta ikastolek ere euskara batuaren alde egin zuten. Hezkuntza sistema nazionala eratu gura bazuten hizkuntzaren batasunak horretan berebiziko garrantzia zuen-eta. Beraz, ikastoletako andereñoak euskara batua ikasi eta erabiltzen hasi ziren. Eta hein handi batean, esan daiteke, eurei esker herriratu zela.

Euskal liburugintzari dagokionean ere, ikastoletan lan handia egin zen eskolarako materialgintzan eta irakasleei begirako materialen sorkuntzan eta itzulpengintzan.

Ikastolekin batera, eta askotan ikastolak eurak ardatz zirelarik, kultur mugimendu handia eratu zen. Esaterako, 1965ean hasi zen Durango-ko Liburu eta Disko Azoka ospatzen. Urte berean sortu zen euskal kantagintza berriaren ordezkari “Ez dok amairu” taldea...

Ikastolak, hortaz, euskararen normaltze eta formalizazio prozesuan motorra izan zirela esan daiteke.

Eta prozesu horrek euskararen berreskurapenerako esparru berriak zabaltea ekarri zuen. Jada, hasiak ziren ikastoletan etorkinen seme-alabak euskalduntzen eta abian zeuden gizartea euskalduntzeko gutxiengo baliabideak.

Hala ere, ezin ahaztu Francoren diktadurak jarraitzen zuela eta ikastolak sistema ofizialetik kanpo egokeran etengabeko jazarpena (inspektore eta bestelakoen bidez) pairatu behar izaten zutela.

1969an etorri zitzairen lehenengo legeztatu beharra eta ordutik aurrera poliki-poliki instituzionalizatze bidera hurbilduz joango ziren. Instituzionalizatze bide horretan, emakumeen ardurak gutxituz joango ziren eta gizonezkoek hartuko zuten, batez ere, ikastolen erabaki guneen ardura.

4. GAUR EGUNEKO EUSKAL HERRIAN EMAKUMEA ETA IRAKASKUNTZA: ZENBAIT DATU

Ikastolak eta euskalduntze erakundeak sortu ziren garaian, euskarak ez zeukan erakunde ofizialen aldetik inolako laguntzarik edo babesik. Kontrakoa, debekatua eta zigortua zegoen euskaraz hitz egitea.

Gaur egun, euskararen gaineko arauai begiratzen badiugu, Euskal Autonomi Erkidegoan euskara ofiziala da, gaztelerarekin batera. Nafarroan, berriz, eremu euskaldunean bakarrik, Nafarroa osoko hizkuntza ofiziala gaztelera baita. Eta iparraldean ez du inolako ofizialtasunik.

Lurraldetik lurraldera, beraz, legediari dagokionez, alde handia dago, eta horrek eragina du euskararen aurrerakadan edota atzerakadan. Izan ere, lege babesak aginpidea eta baliabideak ematen ditu euskara esparru desberdinetan normalizatzeko. Esaterako, hezkuntza arloan edo gure gai honetan.

Baina, legediak legedi, hezkuntza arloari dagokionez, badirudi azken urteotako joera euskararen aldekoa izan dela. Izan ere, euskara hutsezko edota irakaskuntza elebidunaren eskaerak nabarmen egin du gora Euskal Herri osoan¹⁴.

Horretaz gain, euskararen irakaskuntzari dagokionez, helduen euskalduntzerako sare handi bat ere badago. Euskal Autonomia Erkidegoan HABE erakunde publikoaren barruan, hainbat euskaltegi publiko eta kontzertatu dago. Eta euskaltegi kontzertatuen artean AEK (alfabetatze eta euskalduntze koordinakundea) da Euskal Herri osoan hedaturik dagoena. Beraz, helduek ere garai batean baino aukera eta baliabide gehiago daukate euskara ikasteko.

Baina, gaur egun euskarazko eta euskararen irakaskuntza horretan emakumeak zein paper jokatzen du? Datuek diotenez, euskara normalizatuago dagoen irakaskuntza mailetan, derrigorrezko hezkuntzan eta Batxilergoan, gizonezkoak baino emakumezko gehiago ari dira. Unibertsitatea eta Lanbide Heziketan, ordea, euskararen eta emakumezkoen presentzia urria da, oraindik¹⁵.

Horretaz aparte, euskararen irakaskuntzari dagokionez, HABEK¹⁶ 2005ean kaleratutako datuen arabera, EAEko euskaltegietan 1.505 irakasle ari ziren eskolak ematen, horietatik 1048 emakumezkoak ziren, eta, gai-nontzekoak, 457, gizonezkoak.

Bestalde, AEK erakundeak 2007an¹⁷ emandako datuen arabera, urte horretan irakasleen %67a zen emakumezkoa.

Irakaskuntza eta emakumearen artean dagoen lotura agerikoa da. Baina, zein arrazoi dago lotura hori bultzatzen duena? Ziurrenik arrazoi sozio-ekonomikoez gain, arrazoi kultural eta historikoez ere eragina izango dute horretan.

Izan ere, historikoki, emakumea irakaskuntzari loturik ageri izan zai-gu eta, oro har, heziketari. Euskal Herrian horrek berebiziko garrantzia izan du. Emakumeari egotzi baitzaio umearen heziketaren ardura guztia. Eta bereziki emakumearen esku egon da hizkuntza eta kulturaren transmisioa. Beraz, pentsa liteke emakumeen ekarpen hori islaturik dagoela bai euskal irakaskuntzan eta bai euskararen.

5. ONDORIOAK

Aurreko mendeko erdialdetik hona euskal irakaskuntzak aldaketa ugari jasan ditu. Gizartea bera aldatuz joan den heinean, euskal irakaskuntza aldaketoi erantzunez joan da.

Emakumeen presentzia handi horren arrazoiak lehenago ere aipatu ditut eta ugariak izan daitezke. Baina, funtsean, arrazoi horiek guztiek gizartearen egituraketarekin dute zerikusia. Hau da, emakumeari tradizioz eta gaur egun, oraindik, egotzen zaion hezitzaile eta zaintzaile rolaekin.

Amonarriek euskararen erabilera feminizatzen ari dela dio, hala nola, emakumeek inplikazio linguistiko handiagoa bereganatu dutela eta emakumezkoek bete ohi dituzten lanbideetan euskararen eskaera eta erabilera handiagoa dela.

Baina, urte hauetan guztietan arlo horretan aldatu ez dena emakumeen presentzia handia izan da. Emakumeen presentzia handi horren arrazoiak lehenago ere aipatu ditut eta ugariak izan daitezke. Baina, funtsean, arrazoi horiek guztiek gizartearen egituraketarekin dute zerikusia. Hau da, emakumeari tradizioz eta gaur egun, oraindik, egozten zaion hezitzaile eta zaintzaile rolaekin.

Era berean, euskal irakaskuntzan emakumeak duen presentziak edota emakumeen zenbait hizkuntza jokaerek, horiek euskararekiko nolabaiteko atxikimendua dutela erakuts dezakete.

Eta azken urteotan, emakumeen euskararekiko atxikimendua erakusteko hipotesi ugari egin dira. Esate baterako, gure hausnarketekin bat dator Kike Amonarri. Amonarriek euskararen erabilera feminizatzen ari dela dio, hala nola, emakumeek inplikazio linguistiko handiagoa bereganatu dutela eta emakumezkoek bete ohi dituzten lanbideetan euskararen eskaera eta erabilera handiagoa dela¹⁸

Beraz, Euskararen feminizazio prozesua ontzat hartuko bagenu, dudarik gabe, emakumezko eta gizonezkoen arteko rol-banaketaekin egingo genuke topo. Eta konturatuko ginatke, hizkuntza, gizartea eta kulturaren artean harreman konplexuak daudela.

Hala ere, hipotesi hori baieztatzeko ikerketa zehatza egin beharko litzateke eta datuak eskuratu beharko genituzke. Izan ere, hipotesiak hipotesi, genero ikuspegiaz egiten diren ikerketa gutxi dago, oraindik.

Eta zertarako litzateke interesgarria ikerketetan genero ikuspuntua ezartzea? Adibidez, Emakumeek euskararekiko atxikimendu handiagoa erakusten dutela frogatzeak zein ondorio ekar litzake gure eragin esparruan? Esaterako, hizkuntza plangintza bat burutzean ikuspuntu hau kontuan hartuko al genuke?

Hizkuntza Antropologiaren ekarpenak aintzat hartuz, ikuspuntu hau ezartzeak garrantzi handia izan lezake. Esaterako, hiztunen errealtatea ezagutzeko eta horren bidez hizkuntzaren benetako egoera zein den jakiteko. Hau da, diagnosi zehatza egin ahal izateko eta ondoren normalizatzeko behar dituen urratsak hobeto identifikatzeko.■

BIBLIOGRAFIA

- AIZPURUA, Jon; BERRIO-OTXOA, Kontxesi (2006-2007). *Euskal Herriko hizkuntza egoera: statusa*.
- DEL VALLE, Teresa (1996). *Las Mujeres en Euskal Herria. Ayer y Hoy*. Donostia: Egin.
- DEL VALLE, Teresa (1988). *Korrika. Rituales de la lengua en el espacio*. Barcelona: Anthropos.
- EMUN Koop. E., ZALBIDE, Mikel, IZAGIRRE, Santos. (2006-2007) *Hezkuntza eta Lan munduko hizkuntza plangintzak*. 23.ikasgaia. HIZNET Hizkuntza Plangintzak ikastaroa.

- FERNANDEZ, Idoia (1994). *Emakumea, Hezkuntza eta Nazioa Euskal Herrian*. In: Jakin 83.zk. Donostia.
- FERNANDEZ, Idoia (1994). *Oroimenaren hitza. Ikastolen historia 1960-1975*. Bilbo. UEU.
- HERNANDEZ, Jone Miren (2006-2007). *Hizkuntza kulturaren bitarteko gisa. Antropologiaren ekarpenak*. 6.ikasgaia. HIZNET Hizkuntza Plangintzak ikastaroa.
- LAB IRAKASKUNTZA (2006). *Irakaskuntza euskalduntzeko proposamena*. Hezkuntza Politika 05/06.
- RODRIGUEZ, Fito . *Ikastolak eta euskal eskolak*. ORAIN S.A.

INFORMAZIO ITURRIAK

- <http://www.eustat.es>
- <http://www.habe.euskadi.net>
- <http://www.karrajua.org>
- http://www1euskadi.net/euskara_sustapena/bidegileak/datos/emabatza.pdf
- <http://www.uztaro.com/berria/fitxategiak/uztaro9>
- <http://www.soziolinguistika.org/eu/node/1305>
- <http://www.soziolinguistika.org/eu/node/1780>

OHARRAK

1. Del Valle, Teresa (1997) *Las Mujeres en Euskal Herria. Ayer y Hoy*. 13.orrialdea
 2. Zigor hau euskaraz berba egiten zuenari eraztuna janztera behartzean zetzan. Ondoren, eraztunaren ikaskideren bat euskaraz berba egiten entzuten bazuen irakasleari esan behar zion. Eta horrela eskola astea amaitzean eraztuna zeukanak jipoiak eta zigorra jasaten zuen.
 3. FERNANDEZ, I. (1994) *Oroimenaren hitza Ikastolen historia* . UEU. Bilbo. 273.orrialdea.
 4. FERNANDEZ, I. (1994) *Oroimenaren hitza Ikastolen historia* . UEU. Bilbo. 17.orrialdea.
 5. Udaletako ordezkariak 1931an Lizarran onartutako autonomia estatutua, zeinetan hasiera batean hegoaldeko lau probintziak biltzen zituen eta euskararen ofizialtasuna aldarrikatzen zuen.
 6. Politikari Bizkaitarra (1892-1974) Euzko Gaztediko lehendakari izan zen. Emakumeek politikan izan zezaketen paperari garrantzia eman zion.
 7. http://www1euskadi.net/euskara_sustapena/bidegileak/datos/emabatza.pdf
 8. FERNANDEZ, I. (1994). *Emakumea, Hezkuntza eta Nazioa Euskal Herrian*. Donostia. Jakin. 83.zbk. (36.orrialdea)
 9. Euskal prentsa sustatu eta euskara eta euskal literatura hedatzeko sortutako elkarteak (Donostia 1927)
 10. Ekonomia politika honek estatu espainolari hazkunde ekonomikoa ekarri zion. Euskal Herriko ekonomiari, berriz, kaltea eragin zion. 1955-1967 artean "errenta per capita" ren honako datuok ditugu: Pais Vasco (-57), Navarra (+7), Madrid (-7), Barcelona (-12), Baleares (+22), Murcia (+10).
- FERNANDEZ, I. (1994) *Oroimenaren hitza Ikastolen historia* . UEU. Bilbo. 107.orria
11. Gordailuren helburuak honakoak ziren: Irakasleen prestakuntzarako ikastaroak antolatzea, materialak bildu eta zabaltzea Euskal herri osoan, Kataluniako eta Freineten eskolako materialak euskaratu eta egokitzea...

Emakumeek euskararekiko atxikimendu handiagoa erakusten dutela frogatzeak zein ondorio ekar litzake gure eragin esparruan? Esaterako, hizkuntza plangintza bat burutzean ikuspuntu hau kontuan hartuko al genuke?

12. Euskal idazle, kazetari eta kultur eragilea (1942-1969).Kulturaren biziraupenerako bide batzuk proposatu zituen: euskal idazleen elkartea sortzea eta dinamizatzea, euskal liburugintza bultzatzea eta euskal alfabetatzea gauzatzea (euskararen berreskurapenaren ildotik)
13. Aek 1975ean sortu zen.
14. LAB irakaskuntza. (2006). *Irakaskuntza euskalduntzeko proposamena*.
15. Euskal Estatistika Erakundea. <http://www.eustat.es>
16. <http://www.habe.euskadi.net>
17. Aekako langileen arduradunak emandako datua da honakoa.
18. <http://www.soziolinguistika.org/eu/node/1780>